

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2019 metai

1

LI

Vilnius 2019

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2019

1

Vilnius 2019

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2019

1

Vilnius 2019

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Сергей В. ПОЛЕХОВ / Sergey POLEKHOV
Rusijos mokslų akademijos Rusijos istorijos institutas, Rusija /
Institute of Russian History, Russian Academy of Sciences, Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Ilinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje: <http://talpykla.istorija.lt/>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2019
© Straipsnių autoriai, 2019

ANTANUI TYLAI ATMINTI

Atsisveikinome su Antanu Tyla (1929 10 28 – 2018 11 23) – profesoriumi, akademiku, habilituotu daktaru, bendradarbiu, pusę šimtmečio dirbusiu Lietuvos istorijos institute, septynerius metus jam vadovavusiu, palikusiu savo darbo pėdsakų visose instituto veiklos srityse ir daugelyje Lietuvos visuomenės gyvavimo barų, mokslininku ir Lietuvos atkurtos valstybės statytoju, apdovanotu Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino karininko ir komandoro kryžiais, nepaprastai sąžininga, kilnia ir oria asmenybe. Palydime Jį lyg užversdami XX a. antros pusės ir XXI a. pradžios Lietuvos profesionaliosios istoriografijos knygą. Po Lietuvos valstybės nepriklausomybės atstatymo 1918 m. pradėjusi augti pirmoji modernios Lietuvos istorikų karta padėjo pagrindus profesionaliajai Lietuvos istoriografijai, bet prasidėjus sovietinei okupacijai veikti Lietuvoje nebegalėjo.

Antanas Tyla augo sovietinės okupacijos metais. Jo kartai teko pradėti „antrosios“ profesionaliosios istoriografijos knygos pasakojimą ir ilgą kelią į Lietuvos istoriografijos brandą labai sunkiomis aplinkybėmis. Ši karta buvo labai nevienalytė, įvairių vertybinių orientacijų, skirtingų požiūrių į Lietuvos istoriją, skyrėsi jų supratimas apie istoriko profesionalumą, siekius, jie nevienodai žvelgė į paklusnumo sovietinės doktrinos reikalavimams ribas. Remdamasi istoriko Konstantino Jablonskio profesionalumo kriterijais, Lietuvoje formavosi ir brendo grupelė istorikų, panašiai suvokusi istorikų siekius. Vytautas Merkys, Leonas Mulevičius, Rimantas Jasas, Mečislovas Jučas ir kai kurie kiti kartu su A. Tyla brandino Lietuvos istoriografiją, kiekvienas eidamas savu keliu. Laikas nelaukė, o Lietuvos istorikams reikėjo padaryti tai, ką didesnių tautų valstybės kaimynės tyrė per daugelį praėjusių šimtmečių, brandindamos kvalifikacijos reikalavimus, istorinių darbų žanrus, tyrimo temas. A. Tyla buvo vienas tų, kurie visą

gyvenimą sau kėlė aukščiausius reikalavimus ir savo darbais formavo brandžios Lietuvos istoriografijos bruožus, kurie buvo ir yra perspektyvūs ateities istorikų kartoms. Mokslininkas parašė ir išleido 5 monografijas, apie 10 studijų, 7 šaltinių rinkinius, dvi praeities istorikų darbų knygas, daugiau kaip 100 mokslinių straipsnių, kartu su bendradarbiais parengė 8 kraštotyros straipsnių rinkinius. Mokslo darbus pradėjo skelbti 1960 m. ir juos rengė iki mirties: daugiau kaip pusę šimtmečio buvo girdėti Lietuvos istoriografijoje tvirtas istoriko Antano Tylos balsas. O po skaičiais slypi ypatinga jo tekstų mokslinė vertė.

A. Tyla – istorikas iš pašaukimo. Jis visa esybe jautė tėvynės situaciją, savo tautos reikmes, suvokė, kokį įnašą gali teikti visuomenei istorijos pažinimas, ir kas svarbaus mūsų istorijoje tebėra nepažinta, nepasakyta. Nuo pat mokslinio darbo pradžios jam Lietuva ir jos istorija buvo pasaulio istorijos veikėja, su savo dalia ir nedalia, su sėkmėmis ir pralaimėjimais, ji buvo ir jo gyvenimo, ir darbo šerdis. Peržvelgus atokių žvilgsniu profesoriaus pasirinktas temas, galima pastebėti, kad jis rinkosi tirti tų visuomenės sluoksnių, grupių, asmenybių ar institucijų veiklą, kurios buvo aktyvios istorijoje, veikė istorijos raidą. Tai patvirtina daugelio jo studijų ar monografių temos: aktyviųjų valstiečių grupių veiklos 1905 m. revoliucijoje („1905 m. revoliucija Lietuvos kaime“, 1968 m.), studentų iš Lietuvos studijų keliai Tartu, Maskvoje, Rygoje (straipsniai ir studijos 1973, 1981 m., monografija „Lietuviai ir Lietuvos jaunimas Tartu universitete 1802–1918 metais“ 2013 m.), Lietuvos tautinio atgimimo įvykiai ir asmenybės, knygnešių ir lietuviškų knygų platinimo draugijos veiklos tyrimai („Garšvių knygnešių draugija“, 1991 m.), Kėdainių unijos opozicija (1655–1656 m.), jo surasto M. K. Šemetos teksto apie Žemaitijos sukilimą prieš Švedijos okupaciją XVII a. viduryje publikacija (1978, 1992, 1994 m.). A. Tyla ėmėsi labai sunkių, daug paieškų reikalavusių, sovietiniais laikais neremiamų arba net atmetamų temų, būtinų Lietuvos istorijos pamatiniams procesams, ypač valstybingumo raidai suprasti. Tokia buvo lietuviškos spaudos panaikinimo bylos publikacija (1972 m., praplėstas leidimas 2004 m.). Jis surinko duomenis ir parašė darbą apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Livonijos santykius XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje (1986 m.), parašė tris monografijas bei jas lydinčias studijas, straipsnių apie Lietuvos DK išdą: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdas 1600–1632 m.“ (1986 m.), „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdas per dvidešimtmetį karą (1648–1667 m.)“ (2010), „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystė išdas XVI amžiaus antroji pusė – XVII amžiaus vidurys“ (2012). A. Tyla pradėjo tirti šią temą sovietiniais laikais, prieštaraujant instituto valdžiai, ir per daugiau kaip 30 metų tarė svarų žodį apie Lietuvos DK valstybės finansų tvarkymą, išdo vaidmenį nuo XVI a. pabaigos iki XVII a. vidurio Lietuvos valstybingumui išlaikyti. Tai buvo ir tebėra naujas požiūris, pagrįstas tyrimais, kartu bandymas atsakyti į klausimą, ar Lietuvos valstybė pati savarankiškai gebėjo išsilaikyti karų sukuriuose, ar pakankamai argumentuoti buvo teiginiai, kad LDK negali išsilaikyti be Lenkijos Karalystės finansų paramos. Tai buvo pirmosios LDK laikotarpio politinės ekonomijos istorijos studijos.

O tiems darbams parašyti reikėjo plataus masto archyvinių paieškų ir dokumentų tyrimų, reikėjo surankioti po daugelio šalių archyvus, bibliotekas ir įvairius fondus išblaškytą informaciją ir tik tada suvokti visumos vaizdą. Nuosekliai, kantriai ir išstvermingai dirbdamas mokslininkas parašė šį Lietuvos istorijos skyrių.

A. Tyla nuo pirmųjų mokslo darbų siekė gerai pažinti ne tik kitų šalių istoriografijas, bet ir tiriamos temos pirminius šaltinius. Jis į mokslininkų akiratį įvedė daugelio temų dar nepajudintų, nepažintų šaltinių klotus, arba dalį tų dokumentų, kuriuos kiti istorikai panaudojo selektyviai, patikrino, ar kai kurios ankstesnės interpretacijos yra pagrįstos šaltiniais. Ištikimybė siekiui pažinti šaltinius A. Tylos darbus darė pamatiniais, argumentuotai pagrindžiančiais išvadas. Jo darbai sparčiai ugdė istoriką ir tuos, kurie buvo šalia. Šią ištikimybę pirminiams šaltiniams profesorius išlaikė iki paskutinių dienų. XX a. aštuntąjį dešimtmetį istorikai sutelkė jėgas menkai tirtai Lietuvos miestų istorijai nagrinėti. A. Tyla vadovavo Lietuvos miestų tyrimo programai, per 15 metų sudarė keturis pirmuosius Lietuvos magdeburginių miestų privilegijų ir aktų serijos tomus (antrą tomą kartu su Dainiumi Žygelium), parengė juos spaudai kartu su bendradarbiais. Miestų istorijos tyrėjams pateikė patikimą Joniškio, Jurbarko, Kretingos, Skuodo, Šiaulių, Varnių, Veliuonos, Vieksnių, Vladislavovo (Kudirkos Naumiesčio), Kėdainių, Alytaus privilegijų visumą. Lietuvos istoriografija pasiekė naują brandos pakopą – ji jau aprėpė magdeburginių miestų, vieno iš visuomenės sluoksnių – miestiečių ir regioninės istorijos tyrimų šaltinius.

A. Tyla tiesė tiltus tarp pirmosios istorikų profesionalų kartos, priverstos dirbti išėjimoje, ir tos, kuri dirbo Lietuvoje. Jis pratęsė Konstantino Avizonio rinktinių raštų leidimą – parengė ketvirtą raštų tomą (1994 m.). Paskelbė Adolfo Šapokos studiją „1655 metų Kėdainių sutartis“ (1990 m.).

Kai kurias temas profesorius rinkosi atsakydamas į viešoje erdvėje keliamus klausimus. A. Tyla gebėjo nemenkinti tų, kurie skelbė nepatikrintus arba menkai pažintus teiginius, ar juos skelbė veikiami kokios nors įsigalinčios doktrinos. Pastebėjęs istoriografijoje žiojinčią spragą – ėmėsi tirti temą. Jis atsiliepė į viešumoje paskelbtą teiginį, kad Vasario 16-osios aktas ir 1918 m. Lietuvos valstybės atstatymas buvęs saujelės inteligentų darbas, menkai palaikytas visuomenės. Į šį teiginį jis atsakė knyga „Lietuva prie Vasario 16-osios slenkščio“ (2004 m.), kurioje, remdamasis pirminiais šaltiniais, atskleidė, kokie sluoksniai palaikė, laukė, kas rengė ir vertino nepriklausomos valstybės atstatymą. Surinko, paskelbė Lietuvos ūkininkų, valstiečių laiškus, kuriuose pritarta Vasario 16-osios aktui, ir pateikė patikimus duomenis tolesniems svarstymams.

Jis buvo vienas ryškiausių profesionalaus, savarankiško žvilgsnio į Lietuvos istoriją kūrėjų. Kad subręstų Lietuvos istoriografija, reikėjo pamatyti Lietuvą ir Europos, ir pasaulio istorijos tinkle, ir kaip istorijos subjektą, o ne tik kaip kitų šalių interesų veiklos lauką, pažvelgti į ją kaip į veikėją su savo interesais, sava istorine patirtimi, patikėti šalies perspektyva. Toks siekis sovietiniais metais buvo labai sunkiai realizuojamas, ypač kai

Tylų šeimos biografiją žymėjo žuvęs brolis – Lietuvos partizanas, šeimoje būta ne vieno tremtinio. Kad istorikas taptų profesionalu, einančiu savarankišku keliu, reikėjo daugelio dešimtmečių ištvermės, pasiryžimo mokėti aukščiausią kainą už savą požiūrį ir savarankišką mąstyseną, už temų tyrimui pasirinkimą, rizikuoti, kad parašyti darbai nebus spausdinami. Nebuvo lengva tai ir sovietinės indoktrinacijos, ideologinio spaudimo metais, ir dabar, kai dalis istorikų bendrijos nepajėgia išsiugdyti savarankiško mąstymo, patenka į senųjų galingų valstybių šimtmečius kurtų istoriografijų sugestijas, pasiduoda autoriteto spaudimui arba yra įsitikinę, kad nekritiškas kitos šalies istoriografijos pozicijų perėmimas yra modernumo požymis, ypač, kai nepajėgia aprėpti informacijos, sukauptos per paskutinį trisdešimtmetį. Tad ir dabar atidus A. Tylos darbų perskaitymas gali brandinti mūsų istoriografiją.

Antano Tylos atidumas ir geranoriškumas kitiems, o ypač didelis rūpinimasis Lietuvos istoriografijos ateitimi buvo jo vidinė paskata ugdyti naująją istorikų kartą. Nuo 1991 m. jis organizavo Istorijos katedros veiklą atkuriamame Vytauto Didžiojo universitete ir aštuonerius metus (1991–1997 m.) jai vadovavo. Kelis dešimtmečius vadovavo jungtinei Vytauto Didžiojo universiteto ir Lietuvos istorijos instituto doktorantūros komisijai. Buvau liudininkė, kaip jis kūrybiškai skatino svarstyti, kokios sovietmečio aspirantų temos turi keisti savo tyrimų kryptis, kurios galėtų būti kitaip formuluojamos, o kurios neturi perspektyvų. Jo atidumas ir geranoriškumas, neprarandant principingumo, kūrė darbingą atmosferą ir išmintingus tausojančius aspirantų įdėtą darbą sprendimus. Ne vieną dabar jau brandų istoriką išugdė jo griežti kvalifikacijos reikalavimai, ir kartu geranoriškas palydėjimas į savarankišką darbą. Kartu jis spėjo dirbti daugelio mokslo leidinių („Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija“, „Lithuanian Historical Studies“, „Lietuvos katalikų mokslų akademijos metraštis“, „Genocidas ir rezistencija“, „Visuotinė lietuvių enciklopedija“) redakcijų kolegijose, buvo Mokslų akademijos leidinio „Lituanistica“ ilgametis redakcinės komisijos pirmininkas. Per septynerius metus (1992–1999 m.), kai ėjo Lietuvos istorijos instituto direktoriaus pareigas, jis padėjo ne vienam bendradarbiui patikėti savo jėgomis, sugebėjo daugelį paskatinti imtis sunkių temų, palaikė iniciatyvas, kurios ilgainiui peraugo į didelius darbus. Dėl direktoriaus pagarbos bendradarbiams, pasitikėjimo jais, jo vadovavimo metai buvo iš tiesų doktrinų atsikratymo, iniciatyvos klestėjimo septynmetis.

A. Tyla pasiaukojamai įsijungė į Lietuvos valstybės atkūrimą, jos piliečių savimonės, kultūrinės atminties kūrybą. Ten, kur reikėjo aukštos kvalifikacijos istoriko ir aktyvaus piliečio, dalyvavo ir dirbo A. Tyla: jo gyvenimo dalis buvo skirta paminklo Vincui Kudirkai Vilniuje statybai, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimui; jis buvo aktyvus Vilniaus miesto savivaldybės pavadinimų teikimo komisijos, Lituanistikos tradicijos ir paveldo įprasminimo komisijos Seime narys. Rūpėjo jam išnykstantys ir atsirandantys vietovardžiai, vaizdiniai ant Lietuvos pinigų lito. Labai platus jo istorinės

publicistikos kraitis, aprėpiantis nuo seniausių Lietuvos istorijos laikų iki pokario Lietuvos partizanų kovų. Didelė jo gyvenimo dalis buvo skirta Lietuvos tvarios kultūrinės atminties formavimui, kuri, kaip žinome, dėl politinių Lietuvos gyvavimo aplinkybių ir dalies visuomenės pilietinio nebrandumo buvo ir tebėra trūkinėjanti.

Meilė gimtinei ir begalinė ištikimybė savo krašto žmonėms būrė apie Antaną Tylą anykštėnus; beveik ketvirtį amžiaus (1992–2016 m.) jį rinko Pasaulio anykštėnų bendrijos prezidentu, o nuo 2016 m. – šio sambūrio valdybos ir Vilniaus anykštėnų tarybos nariu. Jo meilė tėviškei buvo aktyvi ir kūrybiška: 2016 m. jis išleido straipsnių rinkinį „Apie Anykščius ir anykštėnus“, kuriame paskelbė jo atrastais istorijos šaltiniais pagrįstą studiją apie Anykščių bažnyčios ir parapijos istoriją. Su kokia meile jis kalbėjo ir rašė apie savo gimtąjį kaimą Bičionis, apie jame gyvenusius kaimynus, jų gyvenimo istorijas, kuriose lyg lašeliuose atsispindi visos Lietuvos žmonių dalia.

Atsisveikiname su istoriku, kurio tyrinėjimai yra plačiausiai aprėpę Lietuvos istoriją ir chronologijos, ir temų požiūriu. Jo darbai apima laikotarpį nuo XVI a. iki XXI a. pradžios, o temas galima suskirstyti į plačius istorijos skyrius: LDK valstybės raidos lūžių ir jų pasekmių tyrimus, LDK vaidmenį vykstant Centrinės Europos geopolitinėms permainoms, LDK užsienio politikos tyrimus, valstybės išdo vaidmenį politiniuose procesuose, LDK kariuomenės organizacijos, švietimo istorijos XIX–XX a., socialinių, ir nacionalinių judėjimų XIX a. ir XX a. pradžioje pažinimą, Lietuvos visuomenės struktūros tyrimus: valstiečių sluoksnio raidos XVI–XX a., miestiečių sluoksnio formavimosi LDK XVI–XVIII a., lietuviškos inteligentijos formavimosi ištakų nagrinėjimą, nepriklausomos modernios Lietuvos valstybės atstatymą parengusių procesų, Lenkijos okupuoto Vilniaus krašto istorijos problemų ir jų palikimo tyrimus, sovietų vykdyto Lietuvos gyventojų genocido, pasipriešinimo Sovietų Sąjungos okupacijai, partizaninės kovos vyksmą.

Neįtikėtina, kiek Antanas Tyla yra nuveikęs per 89 gyvenimo metus. Jo darbų, jo meilės savam kraštui užtektų kelių žmonių gyvenimams. Jis nieko negriovė, bet nuolat statė. Statė savarankiškos Lietuvos istoriografijos namus, brandindamas jos gebėjimus. Mokslininko jėgas, matyt, maitino neišsenkantis šaltinis – meilė, pagarba Tėvynei, jos žmonėms, tikėjimas istoriko darbo prasmingumu, Lietuvos ateitimi. Tebūnie lengva Tau, Antanai, Tėvynės žemė ir teneišsenka iš jos gelmių atalmantys, gyvybę palaikantys ištikimybės jai šaltiniai.

Ingė L u k š a i t ė

Lietuvos istorijos metraštis = The Year-Book of Lithuanian History = Jahrbuch für litauische Geschichte / Lietuvos istorijos institutas; redakcinė kolegija: Gintautas Sliesoriūnas (pirm.)... [et al]. – Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019.

ISSN 0202-3342

2019 metai 1. – 2019. – 260 p. – Santr. angl. – Bibliogr. nuorodose ir str. gale. –

Metraštyje skelbiami reikšmingi 2019 metų pirmojo pusmečio Lietuvos istorikų darbai, istorijos šaltinių publikacijos, mokslo gyvenimas.

Mokslo žurnalas

Lietuvos istorijos institutas
LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS
2019 metai 1

Redaktorė *Ieva Puluikienė*
Maketuotoja *Žydronė Jakonytė*
Dailininkė *Audronė Uzielaitė*
Santraukas į anglų kalbą vertė *Ieva Vitėnienė*

2019 08 19. 17,58 leidyb. apsk. l. Tiražas 150 egz.

Išleido Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108
Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, Vilnius